

Charakter etnických premien na území Slovenska v 10.—11. storočí

MILAN HANULIAK

Proces osvetľovania zmien v etnickej štruktúre obyvateľstva na prelome včasného a vrcholného stredoveku na území dnešného Slovenska patrí v našej historiografii k zložitému okruhu problémov s mnohými prívlastkami. V prvom z nich sa skrýva tematická rôznorodosť problematiky previazaná so širším spektrom sprievodných javov. Vytvára ju množstvo navzájom skĺbených a prelínajúcich sa rovín. V nich je obsiahnutý kompletný systém zmien, ku ktorým došlo v mnohých oblastiach života spoločnosti v krátkom časovom slede po prelome prvej a druhej štvrtiny 10. stor. Bezprostredným impulzom ich nástupu sa stal mocensko-politický rozpad veľkomoravského štátu a následné obsadzovanie východných oblastí niekdajšieho územia príslušníkmi maďarského etnika. Zmeny v etnickej štruktúre spoločnosti, žijúcej v tomto prelomovom období, sú iba časťou vysunutou z jadra problémov prvoradého významu. V inom prívlastku je zlúčená prílišná rozpracovanosť ústrednej problematiky s už stabilným usporiadaním uznávaných princípov. Žiaľ, značná časť má v sebe viac či menej úspešne skrytý obsah s ideovo-politickým zafarbením. Iná skupina takéto princípy axiomatcky preberá a ďalej rozpracúva. Upúšťa sa pritom obvykle od kritického prehodnocovania východných prameňov. Nemenej závažné negatívum je obsiahnuté v treťom prívlastku. Reprezentuje ho nízka schopnosť dostupných prameňov poskytnúť jednoznačnejšie výpovede v otázkach, ktoré by umožnili previesť čiastočnú rektifikáciu, prípadne zásadnejšiu korektúru deformovaného obrazu.

Vyššie uvedené hodnotiace poznatky priamo reagujú na podnety, ktoré sa vytvorili pri osvetľovaní interetnických vzťahov na základe materiálu z pohrebísk. Relatívne rovnovážny stav v zastúpení príslušníkov slovanského a maďarského etnika na pohrebiskách tzv. belobrdskej kultúry sa udržal takmer do konca 50-tych rokov (Hampel 1905, s. 32; Eisner 1933, s. 260n; Fehér 1957, s. 269n; Váňa 1954, s. 87). Treba priznať, že táto predstava poplatná roztrieštenosti materiálovej bázy, zodpovedala pozitivistickému prístupu v bádani. Výrazný obrat nastal na prelome 50-tych a 60-tych rokov publikovaním dvoch prác zásadného významu B. Szókem (1959; 1962). Okrem správne postrehtého princípu členenia staromaďarskej spoločnosti do hierarchicky usporiadaných vrstiev, prvoradý význam v nich nadobudlo zdôrazňovanie genetickej previazanosti staromaďarských pamiatok s materiálovou náplňou tzv. belobrdskej kultúry. V dôsledku pohotového rozpracovania tohto momentu sa s uvedeným okruhom pamiatok začali už celkom automaticky spájať výlučne príslušníci maďarského etnika (Fehér — Éry — Kralovánzsky 1963; Točík 1973). K podpore myšlienky, zdôrazňovaním nadsadenej početnosti maďarského etnika nad slovanským na obsadenom území, sa snažila prispieť práca Gy. Györffyho (1960). Ďalšia práca tohto bádateľa predstavuje už uzavretý systém prezentovaný ako teória o deštruovanej kontinuite osídlenia v nížinatých oblastiach dnešného Slovenska (Györffy 1972, s. 270). V nej opätovne, so všetkými negatívnymi dôsledkami, ožila podmaniteľská teória autochtónneho obyvateľstva starými Maďarmi. Teóriu navonok zastupujú názory spájajúce rozpad veľkomoravského štátu s akciami maďarských vojenských družín, obsadzovanie nových území s decimáciou slovanského obyvateľstva či jeho pasívnym únikom do severnejších oblastí, spolužitie oboch etník s protikladným konfrontačným

obsahom. Pri hľadaní vedecky fundovaných odpovedí na logicky spochybniteľné konštrukcie maďarských bádateľov boli reprezentanti slovenskej historiografie neraz zatlačení k málo účinnému a defenzívnemu apologetizmu. Postupné systematické zhromažďovanie nových poznatkov bolo zavŕšené v 80-tych rokoch prácami zásadného významu (Ruttikay 1984; 1985; Kučera 1985; Marsina 1988).

K uvedeným prácam sa inšpiratívne pripojili výsledky získané analýzou hmotných prameňov z prostredia pohrebísk (Hanuliak 1989; 1990). Ich prispením sa potvrdilo, že komplikácie v riešení pertraktovanej problematiky sa automaticky neodstránia aplikáciou interdisciplinárneho prístupu riešenia. Ani snahy o prísne kritický a objektívny prístup v hodnoteniach východiskových princípov či hľadanie nových vypovedacích schopností materiálu, neponúka účinný všeliek. Do činnosti treba popri nich zapojiť nové metodické prístupy doplnené tvorivou invenciou a trpezlivosťou nevyhnutnou v zdĺhavom analytickom procese. Zlúčením uvedených prístupov sa v procese analýz i záverečných syntéz odstráni donedávna dostačujúca povrchnosť. Poznanie môže potom preniknúť k samotným základom problémov ukrytých v hĺbke.

Z praktického hľadiska si mimoriadne ocenenie zaslúži preukázanie vyššej citlivosti niektorých elementov pohrebného rítu. V minulosti sa ich hodnota neprávom zaznávala. Príčinou bolo prílišné zdôrazňovanie spätosti elementov s pohrebnými zvyklosťami, ktoré ako súčasť náboženských predstáv mali byť odtrhnuté od reálneho života. Tieto elementy, hmotne postrehnutelné stránky pohrebných praktík, však majú schopnosť indikovať jedinca zo slovanskej populácie ešte v tretej štvrtine 10. stor. Patrí k nim napr. hĺbka a kubatúra hrovej jamy, jej vnútorná úprava drevom, spôsob uloženia horných končatín pochovaného. Nižšia presvedčivosť výpovedí je obsiahnutá v pôdorysnej dispozícii hrovej jamy, v ukladaní vedierka, jednej i viacerých nádob do hrobu, prikladanie mäsitej potraviny. Počiatky výskytu vymenovaných elementov nachádzame v 9. stor. na veľkomoravských pohrebiskách. I keď sa v priebehu vývoja ich hodnotové ukazatele menia, v 10. stor. sú odlišiteľné od zrovnateľných hodnôt frekventovaných v maďarskej populácii.

Pri predmetoch pohrebného inventára je situácia odlišná. Donedávna používané kritéria pri posudzovaní ich etnickej príslušnosti neumožňovali vymanenie sa z uzavretého kruhu názorov, ktoré v hlavnej miere prispeli k tvorbe nesprávneho obrazu o interetnických vzťahoch počas druhej až štvrtej štvrtiny 10. stor. Bariéru tradičných predstáv na pohrebiskách autochtónnej populácie začalo narušovať postrehnutie etapovitého úbytku predmetov veľkomoravskej proveniencie z hrobov a chápanie tohto javu ako zákonitého procesu podmieneného radom príčin. Jeho počiatky siahajú do poslednej štvrtiny 9. stor. Na pohrebiskách vidieckych sídlisk sa to prejavilo v zreteľnom úbytku najmä predmetov s výraznejšími kultúrno-etnickými znakmi. Od druhej štvrtiny 10. stor. intenzitu úbytkového trendu znásobuje ukončenie produkcie tradičných výrobkov. Bezprostrednú súvislosť nachádzame v rozvrátenej hospodársko-výrobnej štruktúre rozpadnutého veľkomoravského štátu. Do hrobov autochtónneho etnika sa ukladajú, aj to pri klesajúcej intenzite, predmety dennej potreby i predmety kultového charakteru s podstatne menej výraznými kultúrno-etnickými znakmi. Konečné dôsledky procesu máme možnosť sledovať v hroboch bez akéhokoľvek inventára. Na veľkomoravských pohrebiskách nadobúdajú až dvojtretinové zastúpenie. Tieto hroby, podľa elementov pohrebného rítu spájané s príslušníkmi slovanskej populácie, sa však nezaraďovali do reprezentatívnych vzoriek spresňujúcich pomer zástupcov oboch etník na sledovaných pohrebiskách.

Pri odstraňovaní metodických chýb minulosti majú veľký význam predmety veľkomoravskej proveniencie, ktoré sa ako antikvárne exempláre objavujú v hroboch veľkomoravských Slovanov v druhej až tretej tretine 10. stor. Nezriedka sa pritom vyskytli v kombinácii s predmetmi maďarskej proveniencie. Potvrdzujú tak nielen teoretický predpoklad o postupnom preberaní predmetov mimokarpatskej provenien-

cie a ich derivátov autochtónnym obyvateľstvom, ale aj bezproblémovosť miešania sa predmetov z dvoch rozdielnych kultúrno-etnických prostredí. K používaniu predmetov maďarskej, resp. belobrdskej proveniencie slovanským obyvateľstvom dochádza v etape po rozpade veľkomoravského štátu. Je zrejmé, že po nastúpení trendu osvojovania inoetnických predmetov materiálnej kultúry pri súčasnom úbytku vlastných, nedochádza k fyzickému vytrácaniu nositeľov z pôvodného sídelného územia, ale iba navonok sa prejavujúcej strate etnickej identity.

Na prvý pohľad zjavnú problematickosť preberania inoetnických prvkov možno teoreticky riešiť podľa zákonitostí platných v ľudovej kultúre. Ich akceptovaniu neprekáža skutočnosť, že ide o princípy sformulované etnografickým bádáním na recentnom materiáli. V podmienkach včasného stredoveku predstavuje ľudová kultúra pospolitých vrstiev obyvateľstva skĺbený systém hmotných a duchovných hodnôt. Aj napriek veľkej sile „tradície“ v jej náplni vždy niečo odumieralo, pretrvávalo a iné sa rodilo. Inak by vývoj nenapredoval k novým hodnotám. Sklon k napodobovaniu a preberaniu nových impulzov víťazil nad konzervatívnosťou v zlomových obdobiach. Vtedy sa dialektický odpor k novému stráca, cudzie prvky sa ľahšie preberajú a začleňujú do starej sústavy (Frolec 1984, s. 6, 36, 52). Za zlomové obdobie možno v našom prípade právom označiť okamžik rozpadu veľkomoravského štátu sprevádzaný súborom premien v mnohých oblastiach života slovanskej populácie.

Podobný proces prebieha aj na území susednej Moravy. Aj napriek tomu, že tu chýbajú doklady po katastrofickom obsadzovaní územia a dlhodobjšom pobyte okupačných jednotiek, na väčšine nekropol veľkomoravského typu končí pochovávanie v priebehu prvej polovice 10. stor. (Měřínský 1980, s. 199; 1986, s. 27–34). V náplni obmedzeného počtu kontinuálnych pohrebísk sa po vytratení predmetov veľkomoravského typu od druhej štvrtiny 10. stor. začínajú postupne objavovať predmety charakteristické pre mladohradištné pohrebiská. Ich typová skladba je veľmi blízka náplni horizontu druhej štvrtiny 10. stor. na území rozšírenia pamiatok belobrdského štýlu (Měřínský 1986, s. 70; Šikulová 1959).

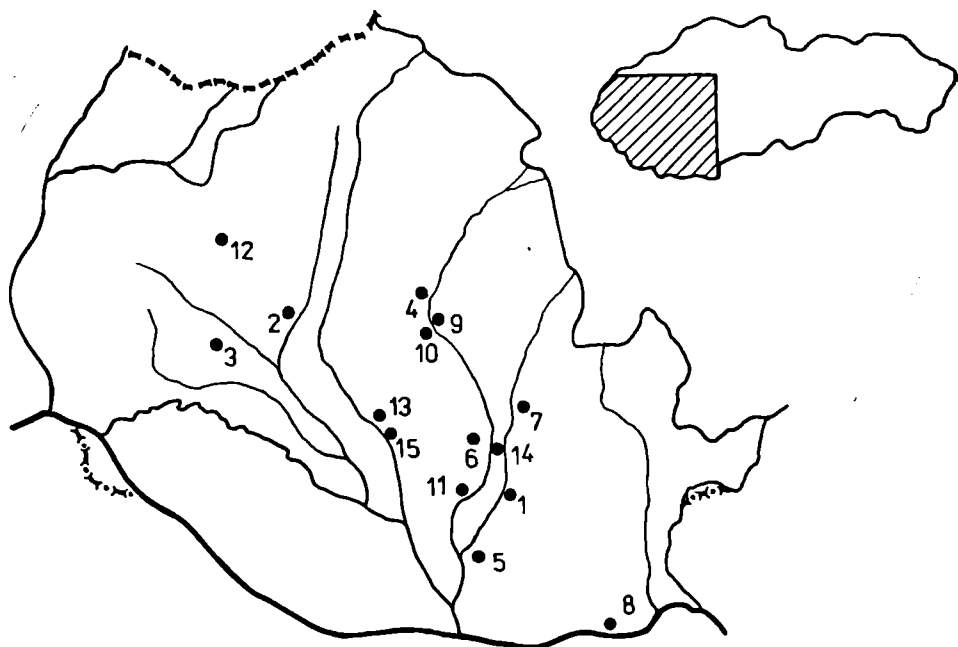
V súčasnosti niet sporu o tom, že predmety maďarskej proveniencie a základná škála exemplárov belobrdskej kultúry, privezené do Karpatskej kotliny, majú neslovanský pôvod (napr. Szóke 1962; Točík 1987; Kiss 1973; Bálint 1979). Ich spoločné používanie príslušníkmi maďarskej a slovanskej komunity upozorňuje na to, že tieto predmety časom stratili schopnosť etnickej indikácie. Mnohé, najmä z honosnejších typov, sa ďalej v nových podmienkach nevyrábali a z používania sa postupne vytratil. Od nich musíme oddeliť novú sériu typov a derivátov odvodených z pôvodných foriem predmetov, ktoré už vznikli v Karpatskej kotline (Giesler 1981, tab. 53). V podmienkach etnickej skladby v danej oblasti však sotva môže byť ich vznik výlučnou záležitosťou maďarského etnika. Oprávnenosť pochyností potvrdzuje existencia zhruba štyroch oblastí vyčleniteľných v rámci územného rozšírenia belobrdskej kultúry. Líšia sa v niektorých detailoch materiálnej náplne, chronologického zaradenia a etnickeho zloženia. Na ich vzniku má nemalý podiel pôvodné kultúrne podložie. Jednou takouto oblasťou je tiež územie západného Slovenska s dokladmi prežívania materiálno-kultúrnych tradícií veľkomoravského obdobia. Do tohto prostredia môžeme napr. umiestniť vznik novej formy esovitých záušnic a potvrdiť tak aktívnu účasť tamajších obyvateľov na obohacovaní náplne belobrdskej kultúry (Rejholcová 1980, s. 123–124; 1982, s. 199–206; Giesler 1981, s. 108, 153–155).

Stratu etnickej identity u slovanskej populácie možno sledovať aj v pohrebnom rite nivelizovaním ich elementov s citlivejšou reagensiou. Podobný proces prebiehal aj u pospolitých vrstiev maďarského etnika, kde sa strácajú niektoré špecifické etnické zvyklosti. Postupný vývoj sa obojstranne zavŕšil začiatkom 11. stor. vytvorením novej kvality, objavujúcej sa na nekostolných predkresťanských pohrebiskách až do ukončenia ich požívania v priebehu 1. polovice 12. stor. Oveľa intenzívnejšie prebiehal

proces zjednocovania pohrebných zvyklostí na pohrebiskách so spoločným pochovávaním oboch etník i napriek pochybnostiam o realnosti uvedeného spôsobu pochovávaní (Bálint 1979, s. 118—119). Nemožno pritom pochybovať, že by príslušníci zúčastnených skupín nedávali mŕtvym do hrobov všetko potrebné. Prípadné rozdiely, postrehnuteľné v archeologických prameňoch ešte v druhej polovici 10. stor., neboli zaiste v skutočnosti zveličované do tej miery, aby sa stali prekážkou ich spolužitia. V porovnaní so súčasným chápaním zložitosti a protirečivosti spoločného nažívania, nesprávne prenášaného aj do pohrebných zvyklostí v 10. stor., vtedajší ľudia viac prihliadali na to, čo ich spája než na to, čo ich rozdeľuje.

Poznatky zásadného významu, získané podrobnou analýzou pohrebísk 9.—12. stor. z územia dnešného Slovenska umožnili z ich rámca vyčleniť reprezentatívny súbor 15 lokalít, približujúcich rôzne formy interetnických vzťahov (obr. 1). Analýzy kompletného materiálového fondu z nich sú prezentované na inom mieste (Hanuliak 1992b, s. 245—266). V tomto príspevku je potrebné uviesť aspoň najstručnejšie charakteristiky. Prvú skupinu z pracovného súboru predstavujú pohrebiská slovanského etnika ako Cífer-Pác (Zábojník 1985), Mužla-Čenkov (Hanuliak—Kuzma—Šalkovský 1993), Šaľa (Točík 1992, s. 118—132). Podstatnou časťou boli používané vo veľkomoravskom období. Predmety povelkomoravskej a inoetnickej proveniencie v pohrebnom inventári a elementoch pohrebného ritu sa na nich objavujú skutočne vo výnimočných prípadoch. Presvedčajú o pretrvávajúcom používaní týchto pohrebísk bez zmien v etnickej skladbe populácie do druhej štvrtiny 10. stor., kam zasahujú okrajovo záverečnou fázou.

Druhú kategóriu pohrebísk tvoria lokality Bešeňov (Nevizánsky 1979), Lipová-Ondrochov (Točík 1971), Nitra-Horné Krškany (Nález. správa AÚ SAV 5141/70), Trnovec nad Váhom (Točík 1971) a Čakajovce (Rejholcová — ústne). Počiatky ich používania siahajú do veľkomoravského obdobia, záverečné obdobie do druhej po-

Obr. 1. Pohrebiská pracovného súboru: 1 — Bešeňov; 2 — Bučany; 3 — Cífer-Pác; 4 — Čakajovce; 5 — Hurbanovo; 6 — Lipová-Ondrochov; 7 — Michal nad Žitavou; 8 — Mužla-Čenkov; 9 — Nitra; 10 — Nitra-Horné Krškany; 11 — Nové Zámky; 12 — Smolenice; 13 — Šaľa; 14 — Šurany—Ulany nad Žitavou.

lovice 10., 11. — začiatku 12. stor. Ich zjednocujúcim znakom je spoločné pochovávanie autochtónnej slovanskej a novoprišlej maďarskej zložky obyvateľstva od druhej štvrtiny 10. stor. bez prerušenia kontinuity používania týchto nekropol. V ich prostredí máme možnosť najplastickejšie zachytiť dôsledky všetkých vývojových zmien, ku ktorým dochádza u príslušníkov slovanskej populácie. V prvom rade je to zúženie typovej škály predmetov pohrebného inventára veľkomoravskej proveniencie. Ich reprezentanti strácajú pritom pôvodné príznačné kultúrno-etnické znaky. V skutočne výnimočných prípadoch sa s nimi stretávame ešte v druhej polovici 10. stor., kde nadobúdajú hodnotu antikvárnych exemplárov. Od druhej štvrtiny sa úbytok predmetov zväzňuje v dôsledku ukončenia ich výroby. Počet hrobov bez inventára narastá. Od druhej polovice 10. stor. stopové zvyšky predmetov autochtónnej proveniencie prevrstvuje materiál na náplň belobrdského štýlu. V pohrebnom rite zasa dochádza k nivelizácii jeho elementov.

Tretiu kategóriu nekropol tvoria pohrebiská z Nitry (Čaplovič 1954) a Nových Zámkov (Rejholcová 1974). Niektoré ich znaky sú v mnohom podobné druhej kategórii nekropol. Aj tu uvažujeme o spoločnom pochovávaní oboch etník, i keď doklady o autochtónnej zložke nie sú v dostatočnej miere presvedčivé. Situáciu v oboch prípadoch komplikuje skutočnosť, že ich najstaršie areály zo záveru veľkomoravského obdobia boli podľa predpokladu nadmerne zničené, resp. zostali neprebádané.

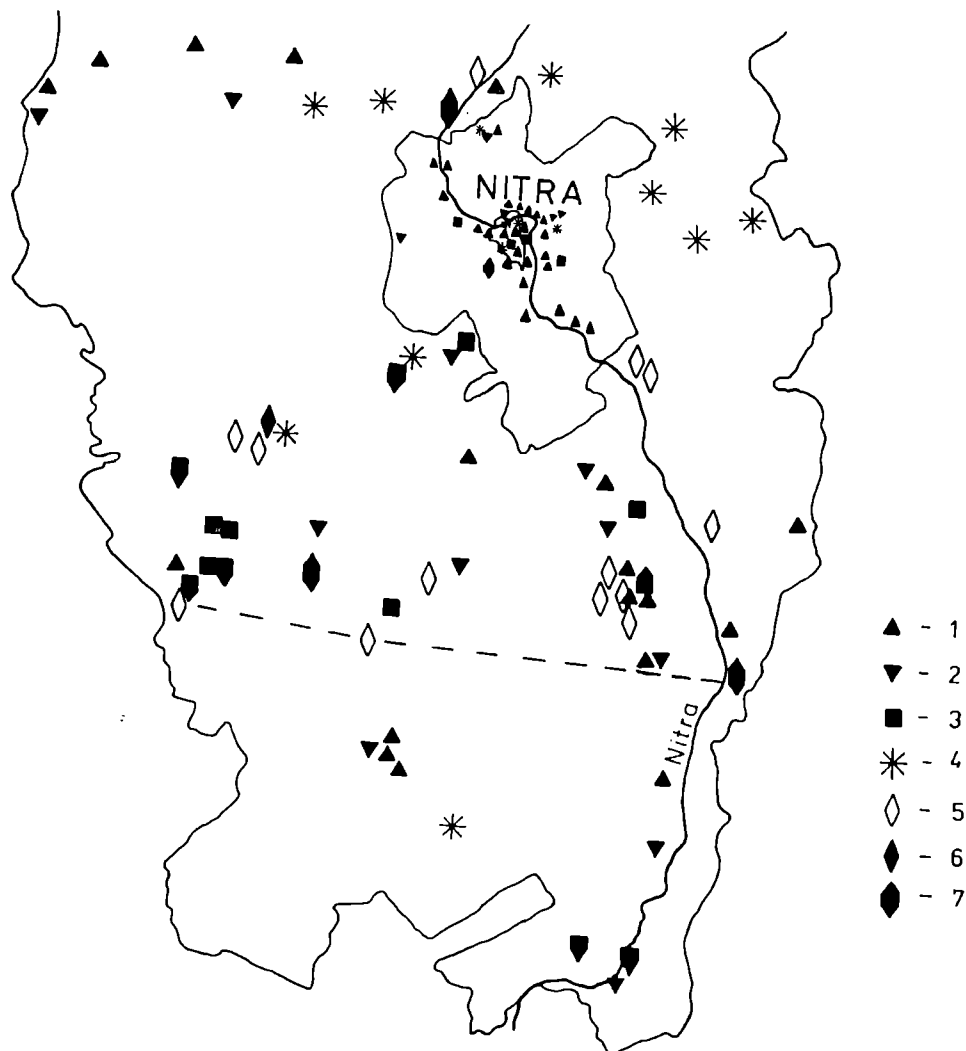
Štvrtú kategóriu nekropol tvoria pohrebiská z Bučian (Hanuliak 1988), Michala nad Žitavou (Točík 1971), Smoleníc (Dušek 1979), Šurian-Úľan nad Žitavou (Liptáková 1963). Ich zjednocujúcim prvkom je fakt, že ide o pohrebiská slovanského obyvateľstva. Získané typy predmetov pohrebného inventára s elementami pohrebného rítu, výsledkami analýz vnútornej štruktúry týchto nekropol, čiastočne aj antropologického materiálu poskytujú indicie o tom, že tu autochtónne obyvateľstvo bez zásahov do etnickej skladby preživa do druhej polovice 10. — počiatku 11. stor.

Vyčlenený súbor pohrebisk s preukázaným pochovávaním slovanského obyvateľstva koriguje obraz o priebehu etnických premien spoločnosti žijúcej v nížinatých oblastiach západného Slovenska. Prvú osídľovaciu vlnu novoprišlého etnika, s počiatkami na prelome prvej a druhej štvrtiny 10. stor., zaznamenávame prostredníctvom tzv. veľkorodinných pohrebisk pripisovaných stredným vrstvám spoločnosti. Na nich pochovávali svojich mŕtvych členovia bojových družín a ich rodinní príslušníci. K základným charakteristikám pohrebisk treba uviesť nízku početnosť hrobov, vysoký počet jazdeckých hrobov, prevahu mužských hrobov nad ženskými, hojný výskyt zbraní, pomerne krátke trvanie pohrebisk (ca 40 rokov), zánik používania v poslednej tretine 10. stor. Predmety materiálnej kultúry majú východný charakter s výrazne zastúpenou zložkou levedskej industrie. V nadstavbovej oblasti vystupujú zvyky stepných národov (Nevizánsky 1973; Točík 1979, s. 74, 80). Rozmiestnenie pohrebisk dovoľuje spojiť tieto komunity s militantným elementom, ktorý mal zabezpečiť hraničné línie maďarského zaboru, v rámci neho obsadiť dôležité komunikačné uzly a kontrolovať činnosť v bývalých centrách. Izolovaný spôsob života a nízka početnosť týchto skupín vylúčili možnosť, aby ich príslušníci poznateľným spôsobom zasiahli do vtedajšej homogénnej etnickej skladby. Ich prostredníctvom sa však zabezpečil prvotný prienik predmetov mimokarpatskej proveniencie do materiálnej náplne autochtónneho obyvateľstva (napr. pohrebisko Šaľa; Točík 1992, s. 118—132).

Naopak so zásahmi do etnickej štruktúry spoločnosti treba rátať od druhej štvrtiny 10. stor. v spojitosti s príchodom pospolitých vrstiev maďarského obyvateľstva. V náplni jeho materiálnej kultúry sú okrem predmetov staromaďarskej proveniencie v hojnejšej miere zastúpené pamiatky belobrdského štýlu. Ich kombinácie sú príznačnejšie pre hroby žien. V hroboch mužov, s výnimkou sporadicky uložených militárií, bývajú nachádzané takmer identické typy predmetov ako u autochtónneho obyvateľstva. S výnimkou etnicky príznačných prejavov pohrebných praktík (napr.

ukladanie kónských kostí či súčastí postroja, strielanie šípov do hrobu), sú ďalšie z elementov iba v niektorých detailoch odlišné. Sériu iných elementov je prekvapivo blízka prejavom známych v domácom prostredí.

Usádzanie sa nových skupín obyvateľstva malo nerovnomerný priebeh, závislý od celého radu faktorov. K významnejším spomedzi nich parti charakter prírodného prostredia, vzdialenosť od dôležitých strediskových centier, hustota staršej sídliskovej štruktúry. Vplyvom nich bol napr. južný úsek historického územia nitrianskeho regiónu, predstavujúceho najstabilnejšiu časť neskoršieho nitrianskeho komitátu (Žudel 1984, s. 80—81), osídlený dvoma rozdielnymi spôsobmi. Od nich sa v zásade odvíjal rozdielny postup a intenzita etnických premien. Hranicu medzi spomenutými časťami Nitrianska tvorí línia prebiehajúca v takmer horizontálnom smere severne od Novým Zámkom (obr. 2).

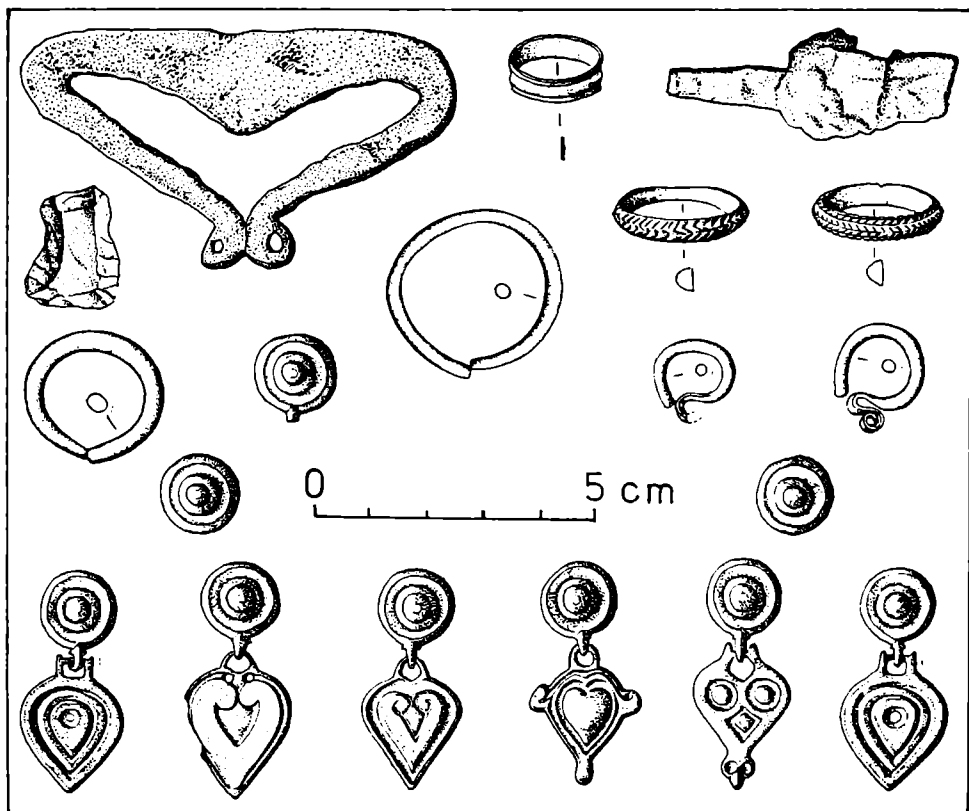
Obr. 2. Územie južného Nitrianska: 1 — pohrebisko 9. stor.; 2 — pohrebisko 10. stor.; 3 — pohrebisko 11.—12. stor.; 4 — kostolný cintorín; 5 — sídlisko 9.—11. stor.; 6 — pohrebisko 9.—10. stor.; 7 — pohrebisko 9.—11. stor.

V južnej časti analyzovaného územia, na základe výsledkov štatistického vyhodnotenia materiálov k štúdiu osídlenia (Pramene k dejinám osídlenia, 1989), má úbytok sídliskových jednotiek len minimálnu hodnotu. Ak sledujeme osídlenosť kontinuálne v úseku 9. – 11. stor. získame obraz o trvalom stave. Prekvapivá je vysoká miera kontinuálneho vývoja osídlenia s počiatkami vo veľkomoravskom období. Má hodnotu 85,7 %. Diskontinuitu spochybňuje zasa rozmiestnenie lokalít. Najmä sídliská sa naďalej zhlukujú v stabilných regiónoch s počiatkami v 9. stor. Menej jednoznačne rozmiestnené nekropole v zásade neodporujú základnému modelu. Iba v najjužnejšom cípe dochádza k výmene veľkomoravských sídlisk lokalitami z 10. – 11. stor. s menšou hustotou voči predošlému obdobiu. Až príliš jednoduché by bolo spojenie tohto faktu s totálnou etnickou výmenou obyvateľstva. Vypovedacie schopnosti získaného materiálu nedávajú možnosť jednoznačnejšieho vyjadrenia v tomto probléme. Na zmiennom území rozšírenom po líniu dunajského brehu sa nachádzajú pohrebiská z Nových Zámkov a Mužle-Čenkova s preukázaným pochovávaním slovanského etnika. S veľkou pravdepodobnosťou predstavujú zvyškové enklávy autochtónneho osídlenia. Ich postupnú likvidáciu vrcholiacu v závere 10. stor. možno očakávať za príspevania silnejúcich dosídlovacích impulzov (Marsina 1984, s. 39–40; Chropovský–Ruttikay 1988, s. 59; Hanuliak–Kuzma–Šalkovský 1993). Prípád z Chlaby však upozorňuje, že aj v pridunajskej časti západného Slovenska, vďaka špecifickým podmienkam, môže komunita autochtónneho etnika s veľkou pravdepodobnosťou prežívať až do 1. polovice 12. stor. (Hanuliak 1992c, s. 344–345).

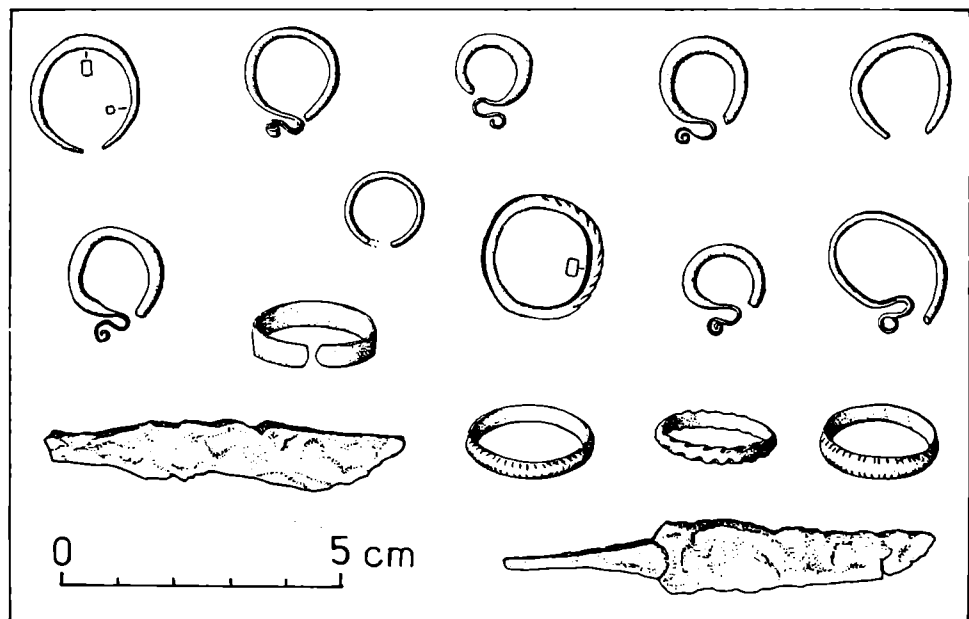
Základ sídliskovej štruktúry severnejšej časti južného Nitrianska predstavuje 14 kontinuálne osídlených lokalít s počiatkami v 9. stor. V tejto oblasti sa tiež nachádza podstatná časť pohrebísk vytvorených za účasti slovanského etnika. Niektoré z nich sú priamo včlenené do hraničnej línie členiacej južné Nitriansko. Na pohrebiskách štvrtej kategórie (Bučany, Michal nad Žitavou, Smolenice, Šurany-Ťľany nad Žitavou) príslušníci autochtónnej populácie bez etnických premien prežívajú do druhej polovice 10. – počiatku 11. stor. Hodnotiace výsledky analýz antropologického materiálu z kontinuálne používaných pohrebísk druhej kategórie (Bešeňov, Nitra-Horné Krškany, Čakajovce, Trnovec nad Váhom) vykazujú zreteľnú, ťažko však konkrétnejšie vyjadriteľnú početnú prevahu autochtónneho obyvateľstva v pochovávajúcej komunite. V žiadnom prípade nejde o masu príslušníkov maďarského etnika, ktoré by počtom prevýšili pôvodné obyvateľstvo (Točík 1979, s. 74). Iný spôsob spolužitia dvoch etnicky rozdielnych komunít preukázal materiál z Milanoviec. V období poslednej tretiny 10. – druhej tretiny 11. stor. tu v blízkosti seba koexistovali príslušníci maďarskej (pohrebisko z areálu výskumu rímskej stanice; obr. 3) a slovanskej pospolitosti (pohrebisko z polohy Kelemenka; obr. 4). V archeologických prameňoch doložená parcelácia osídlenia v 10. – 11. stor. vytvorila akiste základ neskoršieho členenia katastra na dva celky – Veľký a Malý Kyr (Hanuliak–Kolník 1993).

Vzhľadom na uvedené skutočnosti je potrebné aspoň pre 10. stor. vylúčiť negatívne zásahy deštruktívneho obsahu do pôvodného osídlenia na západnom Slovensku v takom rozsahu, aby sa ich dôsledky prejavili v deštruovanej kontinuitie osídlenia. Pohrebiská informujú o pokojnej koexistencii oboch etník na princípe susedských až príbuzenských vzťahov.

Zostrúčené výsledky pozorovania zmien v charaktere osídlenia v nitrianskej sídliskovej aglomerácii takisto vylučujú dôsledky deštruktívnych zásahov (obr. 2). Je to prekvapivé, pretože podľa tendenčného obsahu najstarších uhorských kroník (Pražák 1988, s. 211–216) by bolo potrebné s ich priamou účasťou rátať. Časť pôvodného osídlenia s výrobnou činnosťou tu naopak pokračuje v ďalšom vývoji. Nástupcami pôvodných veľkomoravských pohrebísk sa stávajú pohrebiská z Nitry-Amfiteátra, Horných Krškán a Šindolky (Fusek–ústne) s nezanedbateľným podielom autochtónneho obyvateľstva. V pomere k nemu sú militantné vrstvy maďarskej society

Obr. 3. Milanovce, okr. Nové Zámky. Areál výskumu rímskej stavby. Predmety pohrebného inventára.

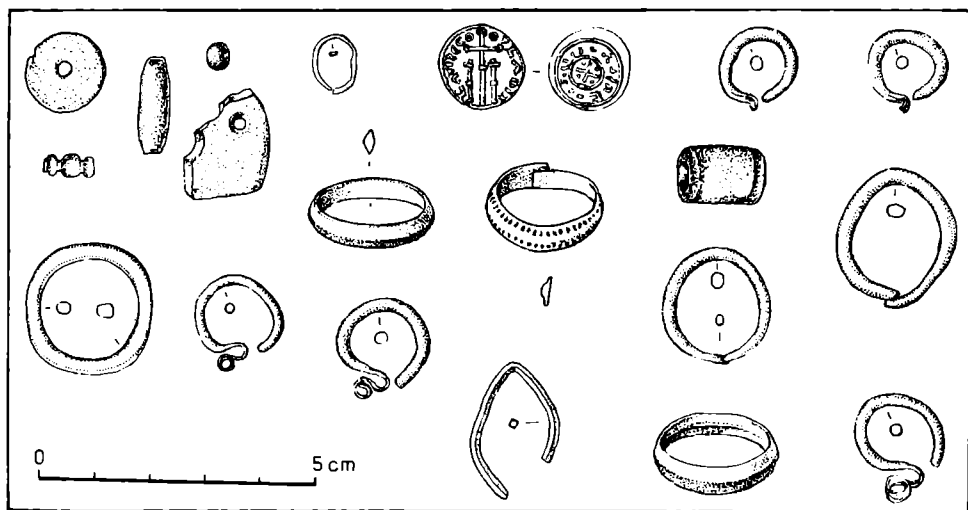
Obr. 4. Milanovce, okr. Nové Zámky. Poloha Kelemenka. Predmety pohrebného inventára.

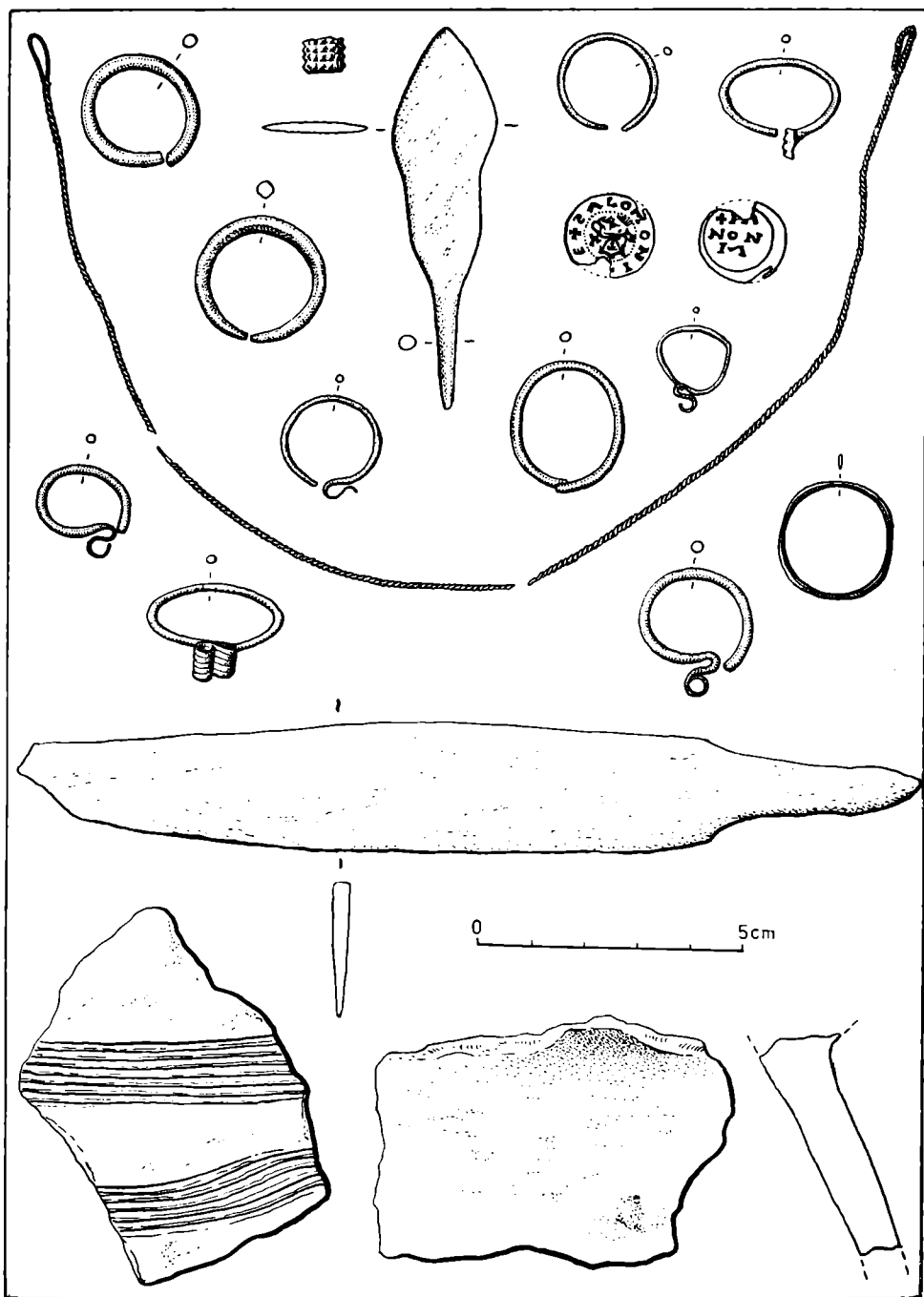
nepomerne menšie. K zmene etnickej skladby dochádza zrejme v neskoršom období prílivom početnejších skupín maďarského pospolitého ľudu.

Podobný obsah etnických premien môžeme logicky predpokladať na celom území severnej časti južného Nitrianska. K serióznejšiemu zodpovedaniu otázky: „kedy a za akých okolností k zásadnejšiemu obratu v etnicite sídliakeho obyvateľstva dochádza?“, -- bráni kvalita východiskových prameňov. Schopnosť registrovať zvyškové fenomény etnicity strácame už na pohrebiskách zo záverečnej etapy predkresťanských pohrebísk. Nekropole tejto skupiny tvoria na území dnešného Slovenska jednotnú kolekciu s mnohými spoločnými znakmi. Patrí k nim zhodné obdobie používania od prelomu 10. a 11. stor. (resp. začiatku 11. stor.) do konca 11. stor. (resp. priebehu prvej polovice 12. stor.). Sú výsledkom aktivity obyvateľstva, ktoré z pôvodného sídelného územia v dôsledku populačného nárastu migruje a zahusťuje dovtedajšiu sídliskovú sieť. Výrazne nivelizované znaky elementov pohrebného rítu, typovo i početne zredukovaná škála predmetov pohrebného inventára upozorňujú na neprípustnosť úvah o etnicite pochovávajúcej populácie (obr. 5). Jednou z výnimiek môže byť pohrebisko z Bodze-Holiar (Točík 1968). Vstrelenie šípů do hrobovej jamy, nález fragmentu hlineného kotlíka v hrobe a charakter trvalejšie podmokreného územia vhodnejšieho pre chov dobytká, sú znaky vo väčšej miere typické pre maďarské etnikum (obr. 6); (Hanuliak 1992d, s. 311–312).

Predostrený obraz o zmenách osídlenia v 10.–11. stor. s dôrazom na etnický faktor bol vypracovaný na základe najnovších dostupných prameňov. Nemožno s istotou vylúčiť, že niektoré z nich pre svoju fragmentárnosť a nepriamu schopnosť výpovede môžu v neželateľnej miere, i keď čiastočne, skresliť rekonštruovanú situáciu. Zaiste nie však v takom rozsahu, v akom boli predložené výsledky práce o etnických pomeroch v 11. stor. v Karpatskej kotline získané na podklade toponymie (Kniezsa 1938). Na príslušnej mapovej prílohe upravil autor etnickú situáciu z rámca maďarského záboru výrazne v prospech novoprišlého etnického elementu. Naše uzávery s takýmto spôsobom nadhodnotenými výsledkami kolidujú a prinajmenšom ich spochybňujú. Podľa nich možno v 10. stor. územie už od dunajskej línie považovať za zmiešanú oblasť slovansko-maďarského etnika. Bez pochybností treba za takúto označiť územie severne od Nových Zámkov. Naše východiskové pramene súčasne neposkytujú údaje, že by k zásadnému obratu v situácii došlo v 11. stor.

Obr. 5. Maňa, okr. Nové Zámky. Predmety pohrebného inventára.

Obr. 6. Bodza-Holiare, okr. Komárno. Predmety pohrebného inventára.

Zmeny osídlenia v 10. — 11. stor. s dôrazom na etnický faktor majú na východnou Slovensku svoje špecifiká. Najstaršiu vlnu staromaďarského osídlenia z konca 9. — začiatku 10. stor. zachytávame v Medzibodroží (Budinský-Krička 1966, s. 249). Spoľahlivým dokladom je aj náčelnícky hrob pod mohylovým násypom v Zemplíne (Budinský-Krička — Fettich 1973) a séria veľkorodinných pohrebísk strednej vrstvy z Čiernej nad Tisou, Malej Dobrej, Somotoru-Vécsu, Stredy nad Bodrogom (Fehér — Éry — Kravolánszky 1962, s. 27, 32, 67, 82), Bielu, Veľkého Kamenca, Sviníc (Pástor 1952, s. 485 — 487; 1955, s. 140; Andel 1955, s. 168). Materiálna kultúra a elementy pohrebného ritu sú identické s pamiatkami tohto druhu získanými na západnom Slovensku. Podľa nálezov mincí môžeme navyše usúdiť, že tieto skupiny obyvateľov prišli do nového prostredia Vereckým priesmykom (Nevizánsky 1973, s. 10). Veľká koncentrácia a rozmiestnenie pohrebísk prezrádza zámer vytvorenia pevnej obrannej línie vysunutej na okraj maďarského záboru (Točík 1987, s. 180). Jej možným poslaním bolo chrániť južnejšie umiestnený koridor, cez ktorý prenikali do Karpatskej kotliny skupiny pospolitého ľudu. Týmto spôsobom sa izolovalo severnejšie ležiace teritórium južného Zemplína s koncentrovaným osídlením autochtónneho obyvateľstva (Varsik 1977, s. 488 — 489). Posun v osídlení územia ležiaceho na sever od hraničného pásma sa udial na prelome 10. a 11. stor. Okrem pohrebiska v Zemplíne (Benadik — Točík 1978, s. 256), Radu (Miroššayová 1982, s. 36 — 42), Bodrogu a Strážneho (Čaplovič 1983, s. 131) je dokladom novej kvality osídľovacích impulzov aj samotorské pohrebisko (Hanuliak 1992a). Pohrebiská tejto kategórie zahusťujú dovtedajšiu sídliskovú sieť. Vklíňujú sa do voľných priestorov osídlenia, ktorého základ tvorilo od 9. stor. autochtónne obyvateľstvo. Najväčšiu hustotu dosahovalo po obvode prístupových trás k významnému administratívno-hospodárskemu centru 9. — 10. stor., akým bolo hradisko v Zemplíne (Benadik — Točík 1978, s. 253 — 255). Postup začleňovania ďalších regiónov východného Slovenska do uhorského štátu môžeme sledovať od druhej tretiny 11. stor.

Z charakteru zmien v osídlení je potrebné taktiež uvažovať o napredovaní etnických premien v skladbe obyvateľstva. V porovnaní so západným Slovenskom majú tieto zmeny na jeho východnom území odlišný priebeh. Zrejme je oneskorenie ich nástupu a pozvoľnejšie napredovanie spôsobené nižšou početnosťou prenikajúcich skupín maďarskej populácie. Absencia preukázateľného spoločného pochovávanía príslušníkov oboch etník na jednom pohrebisku je zrejme spôsobená objektívnymi príčinami. Vplyvom oneskorenia počiatkov stmelovacieho procesu mohli takéto pohrebiská vznikáť až v období, keď stratou indikačnej schopnosti archeologického materiálu nie je možné príslušníkov rozdielnych etník od seba odčleniť. Materiál z nekropol 11. — 16. stor. zo Somotoru nastoľuje otázku, či tu v počiatkoch pochovávanía popri maďarskej, nemožno pripustiť zastúpenie slovanskej zložky. Na jej prítomnosť by nepriamo poukazoval výskyt kamenných príkrov a náhrobných kameňov. Tieto prvé trvácnejšie formy označovania hrobov sa v 11. — 14. stor. vyskytujú v strednej Európe na územiach, kde malo slovanské etnikum dominantné zastúpenie (Hanuliak 1979, s. 167 — 171).

Územie vysocín s nadmorskou výškou nad 301 m pokrýva takmer 60 % rozlohy dnešného Slovenska (Ruttikay 1986, s. 147 — 149). Rozkladá sa v severných regiónoch jeho západnej, strednej a východnej časti. Z pohľadu riešenia nastolenej problematiky je významná skutočnosť, že sa zmienené územie ocitlo mimo rámca prvotného maďarského záboru. Pôvodné organizačné štruktúry zostali zachované a osídľovanie územia autochtónnym slovanským obyvateľstvom pokračuje podľa starých zvykových práv. Sledovanie charakteru osídlenia, jeho prípadných zmien, tu nadobúda iný rozmer. Prvoradáý záujem našej historiografie bol nasmerovaný na zhromažďovanie dokladov o osídlenosti tohto územia v predkolonizačnom období s počiatkami siahajúcimi do veľkomoravského obdobia, na preukazovanie kontinuálneho pokračovania ďalšieho

vývoja až do obdobia začleňovania týchto regiónov do Uhorského štátu v závere 11. stor. (Marsina 1984, s. 41–52; Beňko 1985; Ruttkay 1985, s. 153–154). Výsledky badania ukázali, že zavŕšenie tohto aktu nepredstavovalo prelomový okamžik. V priebehu 10.–11. stor. na drvinej väčšine pertraktovaného územia podmienky k zmene etnicity tu neboli vytvorené.

Literatúra

- ANDEL, K., 1955: Výsledok archeologického prieskumu na Zemplínskouzskej nížine v rokoch 1953–1954. In: Vlastivedný sborník 1. Košice, s. 144–171.
- BÁLINT, Cs., 1979: Vengry i t. n. belobrdská kultura. In: Acta Archaeol. Carpatica, 19. Kraków, s. 97–147.
- BENADIK, B. – TOČÍK, A., 1978: Zemplín, okr. Trebišov. In: Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava, s. 253–256.
- BEŇKO, J., 1985: Osídlenie severného Slovenska. Košice.
- BUDINSKÝ – KRIČKA, V., 1966: Staroslovanské obdobie. In: Pravek východného Slovenska. Košice, s. 211–249.
- BUDINSKÝ – KRIČKA, V. – FETTICH, N., 1973: Das altungarische Fürstengrab von Zemplin. Bratislava.
- ČAPLOVIČ, P., 1954: Slovanské pohrebište v Nitre pod Zoborom. Slovenská archeológia 2, s. 5–50.
- ČAPLOVIČ, D., 1983: Vývoj stredovekého osídlenia v 11.–12. storočí v južnej časti Zemplína. (Na základe výskumu pohrebísk.) In: Nové obzory 25. Košice, s. 111–140.
- DUŠEK, S., 1979: Veľkomoravské pohrebisko v Smoleniciach. Slovenská archeológia, 27, s. 365–373.
- EISNER, J., 1933: Slovensko v pravéku. Bratislava.
- FEHÉR, G., 1957: Beiträge zum Problem des ungarisch-slawischen Zusammenlebens. Acta archaeol. Sci. hung., 8, s. 267–318.
- FEHÉR, G. – ÉRY, K. – KRALOVÁNSZKY, A., 1962: A közép-Duna-medence magyar honfoglalás-és kora Árpád kori sírleletei. Leletkataszter. Budapest.
- FROLEC, V., 1984: Prostá krása. Praha.
- GIESLER, J., 1981: Untersuchungen zur Chronologie der Bjelo-Brdo-kultur. Praehistorische Zeitschrift 56, s. 3–167.
- GYÖRFFY, Gy., 1960: Einwohnerzahl und Bevölkerung in Ungarn bis zum Anfangs des XIV. Jahrhunderts. Stud. historica Acad. Sci. hung. Budapest.
- HAMPEL, J., 1905: Altertümer des Frühenmittelalters in Ungarn. I. Braunschweig.
- HANULIAK, M., 1979: Hroby pod náhrobnými kameňmi v 11.–14. storočí. Slovenská archeológia 27, s. 167–183.
- HANULIAK, M., 1988: Pohrebisko z 10. storočia v Bučanoch. In: Vlastivedný spravodajca okresu Trnava. Hlohovec, s. 25–39.
- HANULIAK, M., 1989: Sledované aspekty etnicity v archeologickom materiáli na podklade pohrebisk z Malých Kosíh a Bučian. In: Archaeologia historica 14. Brno, s. 379–395.
- HANULIAK, M., 1990: Aussagefähigkeiten archäologischer Quellen aus Flächgräberfeldern des 9.–12. Jahrhunderts. Slovenská archeológia 38, s. 147–191.
- HANULIAK, M., 1992a: Zhodnotenie archeologického materiálu z nekropol 11.–16. storočia zo Somotoru. In: Historica Carpatica. Košice, v tlači.
- HANULIAK, M., 1992b: Gräberfelder der slawischen Populationen im 10. Jahrhundert in Gebiet der Westslowakei. Slovenská archeológia 40, s. 243–308.
- HANULIAK, M., 1992c: Rozdiely v stavebnej podobe objektov na sídlisku 9.–12. storočia v Chľabe a ich význam. In: Archaeologia historica 17. Brno, s. 337–346.
- HANULIAK, M., 1992d: Pohrebisko z 11. storočia v Bodzi-Holiaroch. In: Študijné zvesti AÚ SAV 28. Nitra, s. 293–316.
- HANULIAK, M. – KOLNÍK, T., 1994: Pohrebisko z 10.–11. storočia v Milanovciach. Študijné zvesti AÚ SAV 30. Nitra, v tlači.
- HANULIAK, M. – KUZMA, I. – ŠALKOVSKÝ, P., 1993: Mužla-Čenkov. Osídlenie 9.–12. storočia. Nitra, v tlači.
- CHROPOVSKÝ, B. – RUTTKAY, A., 1988: Archäologische Erforschung und Genese des slowakischen Ethnikums. In: Stud. historica slovac 16. Bratislava, s. 15–64.
- KISS, A., 1985: Studien zur Archäologie der Ungarn im 10. und 11. Jahrhundert. In: Bayern und ihre Nachbarn. II. Wien, s. 217–379.
- KNIEZSA, I., 1938: Magyarország népei a XI. sz.-ban. Szent István Emlékkönyv. II. Budapest.
- KUČERA, M., 1985: Velká Morava a slovenské dejiny. In: J. Poulik – B. Chropovský a kol., Velká Morava a počátky československé státnosti. Praha–Bratislava, s. 245–271.

- LIPTÁKOVÁ, Z., 1963: Slovenské pohrebisko z X.–XI. storočia v Úľanoch nad Žitavou. Slovenská archeológia 11, s. 223–236.
- MARSINA, R., 1984: Osídlenie Slovenska po páde Veľkej Moravy. In: Historické štúdie 26/2. Bratislava, s. 39–57.
- MARSINA, R., 1988: Über die Besiedlung der Slowakei vom 11. bis in die Hälfte des 13. Jahrhunderts. In: Studia historica slovacca 16. Bratislava, s. 173–220.
- MĚŘÍNSKÝ, Z., 1980: Slovanská pohřebiště z 2. poloviny 10. až 13. století na Moravě. In: IV. mezinárodní kongres slovanské archeologie – Sofia. Nitra, s. 94–99.
- MĚŘÍNSKÝ, Z., 1988: Morava v 10. století ve světle archeologických nálezů. Památky archeologické 77, s. 18–80.
- MIROŠŠAYOVÁ, E., 1982: Slovanské radové pohrebisko v Rade, okr. Trebišov. Archeologické rozhledy 34, s. 36–42.
- NEVIZÁNSKY, G., 1973: K problematike staromaďarských pamiatok na Slovensku. (Diplomová práca.) Bratislava.
- NEVIZÁNSKY, G., 1979: Pohrebisko z konca 9. a 10. storočia v Bešeňove. Slovenská archeológia 27, s. 375–400.
- PÁSTOR, J., 1962: Jazdecké hroby v Čiernej nad Tisou. Archeologické rozhledy 4, s. 485–487.
- PÁSTOR, J., 1955: Východné Slovensko na úsvite dejín. In: Vlastivedný sborník 1. Košice, s. 122–143.
- PRAMENE K DEJINÁM OSÍDLENIA, 1989: Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia. I. Nitra.
- PRAŽÁK, K., 1988: Legendy a kroniky koruny uherské. Praha.
- REJHOLCOVÁ, M., 1974: Pohrebisko z 10.–12. storočia v Nových Zámkoch. Slovenská archeológia 22, s. 435–460.
- REJHOLCOVÁ, M., 1980: Nové prínosy k poznaniu materiálnej kultúry v 10.–11. storočí na území Slovenska. In: IV. mezinárodní kongres slovanské archeologie – Sofia. Nitra, s. 123–129.
- REJHOLCOVÁ, M., 1982: K problematike severnej hranice tzv. belobrdských pohrebísk. Slovenská archeológia 30, s. 199–207.
- RUTTKAY, A., 1984: Najnovšie poznatky archeologického bádania k poznaniu dejín územia Slovenska v 9.–11. storočí. In: Historické štúdie 27/2. Bratislava, s. 83–90.
- RUTTKAY, A., 1985: Problematika historického vývoja na území Slovenska v 10.–13. storočí. In: J. Poulik–B. Chropovský a kol., Velká Morava a počátky československé státnosti. Praha–Bratislava.
- SZÓKE, B., 1959: A bjelobrdoi kultúráról. Archeológiai értesito 86, s. 32–63.
- SZÓKE, B., 1962: A honfoglaló-és kora Árpádkori magyarság régészeti emlékei. Régészeti tanulmányok. I. Budapest.
- ŠIKULOVÁ, V., 1959: Moravské pohřebiště z mladší doby hradištní. In: Pravěk východní Moravy. I. Gottwaldov, s. 88–162.
- TOČÍK, A., 1968: Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei. Bratislava.
- TOČÍK, A., 1971: Flachgräberfelder aus dem IX. und X. Jahrhundert in der Südwestslowakei. Slovenská archeológia 19, s. 135–276.
- TOČÍK, A., 1973: Zur Frage der slawisch-ungarischen Kontakte der mittleren Donau im 10. und 11. Jahrhundert. In: Internationaler Kongres für slawische Archäologie II. Berlin, s. 351–356.
- TOČÍK, A., 1979: K otázke etnicity pohrebísk z 10. stor. na Slovensku. In: Aktuálne otázky výskumu slovanských populácií na území Československa v 6.–13. storočí. Nitra, s. 68–84.
- TOČÍK, A., 1987: Nachgrossmährische Gräberfelder des 10. und 11. Jh. in der Südwestslowakei. In: Študijné zvesti AÚ SAV 23. Nitra, s. 177–239.
- TOČÍK, A., 1992: Materiály k dejinám južného Slovenska v 7.–14. storočí. In: Študijné zvesti AÚ SAV. 28. Nitra, s. 5–248.
- VÁŇA, Z., 1954: Maďari a Slované ve světle archeologických nálezů X.–XII. století. Slovenská archeológia 2, s. 51–93.
- VARSÍK, B., 1977: Osídlenie Košickej kotliny. III. Bratislava.
- ZÁBOJNÍK, J., 1985: Výskum včasnostredovekého pohrebiska v Cíferi-Páci. Študijné zvesti AÚ SAV 21. Nitra, s. 205–216.
- ŽUDEL, J., 1984: Stolice na Slovensku. Bratislava.

Der Charakter ethnischer Wandlungen auf dem Gebiet der Slowakei im 10.–11. Jh.

Das Bild der ethnischen Wandlungen der Bevölkerung vom Gebiet der heutigen Slowakei wurde in der vergangenen Zeit falsch gebildet. Einen Anteil daran hat auch die oberflächliche Auswertung des Materials aus den Gräbstätten. Zu einer Wendung kam es dank ausführlichen Analysen dieses Materials. So wurde z. B. eine hohe Empfindlichkeit der Elemente des Begräbnisrituals erwiesen. Einige von ihnen haben die Möglichkeit, die Angehörigkeit eines Einzelnen zur slawischen Population noch im 3. Viertel des 10. Jh. s zu indizieren. Dementgegen haben die Gegenstände des Begräbnisinventars diese Fähigkeiten schnell verloren. Dies wurde auch durch die etappenweise Abnahme der Gegenstände vom großmährischen Typ aus Gräbern beeinflusst. Ihre Anfänge reichen in das Ende des 9. Jh. s. Auf den Dorfbegräbnisstätten wurden Gegenstände mit wesentlich weniger ausgeprägten kulturell-ethnischen Merkmalen in die Gräber gelegt. Eine hohe Anzahl von Gräbern ist ohne Inventar. Dieser Prozeß vertiefte sich nach dem Zerfall des großmährischen Staats, als man aufgehört hatte, die traditionellen Gegenstände der autochtonen Kultur herzustellen. Sporadisch kommen einige von diesen Gegenständen noch im 2. und 3. Viertel des 10. Jh. s in den Gräbern vor. Diese antiquarischen Stücke kommen manchmal gemeinsam mit Gegenständen madjarischen Provenienz vor. Sie bestätigen die Problemlosigkeit des Übernehmens der Gegenstände außerkarpatischer Provenienz von der slawischen Bevölkerung. Sie überzeugen davon, daß die Mischung der beiden verschiedenen kulturell-ethnischen Komponenten ohne Probleme vor sich ging. Es ist offensichtlich, daß Gegenstände madjarischer Provenienz sowie die älteste Kollektion der Gegenstände belobrdischen Stils eine nicht slawische Herkunft aufweisen. Ihr späterer gemeinsamer Gebrauch von den Angehörigen der madjarischen sowie der slawischen Kommunität stellen einen Beleg dafür dar, daß diese Gegenstände die Fähigkeit der ethnischen Indikation verloren haben. Viele wurden im Karpatenbecken weiter nicht mehr hergestellt und ihr Gebrauch ist allmählich geschwunden. Davon muß eine neue Serie von Typen getrennt werden, die bereits auf diesem Gebiet entstanden sind. Angesichts der bunten ethnischen Zusammensetzung der hier lebenden Bewohner können die Gegenstände keineswegs ausschließlich die Angelegenheit der madjarischen Ethnie sein. Der Prozeß des Verlustes der ethnischen Indikation verlief auch im Begräbnisritual durch die Nivellierung der Elemente mit sensiblerer Reagibilität. Hier hatte dieser Prozeß jedoch einen langsameren Verlauf. Die Entwicklung endete anfang des 11. Jh. s in solcher Form der Merkmale, wie sie sich auf nichtkirchlichen Grabstätten bis zum Ende ihres Gebrauchs im Laufe der 1. Hälfte des 12. Jh. s erhielten.

Mit Hilfe der angeführten Gesetzmäßigkeiten war es möglich, unter den Grabstätten aus dem 9.–12. Jh. eine repräsentative Auswahl von 15 Lokalitäten aufzustellen (Abb. 1). Sie sind in vier Kategorien geteilt. Sie bringen verschiedene Formen des Zusammenlebens der slawischen und madjarischen Ethnie näher. Zusammen mit den Ergebnissen von Analysen der strukturellen Besiedlungswandlungen korrigieren diese Grabstätten das Bild über den Verlauf der ethnischen Wandlungen der in den Tieflandsgebieten der Westslowakei lebenden Bevölkerung. Die erste Welle der Besiedlung vom madjarischen militanten Element hatte in die bisherige Zusammensetzung wegen ihrer zahlenmäßig geringen Menge und isolierter Lebensweise nicht eingegriffen. Zu einer Wendung kam es mit der Ankunft des madjarischen gemeinschaftlichen Volkes. Negative Eingriffe vom destruktiven Charakter in die ursprüngliche Besiedlung sind jedoch auszuschließen. Im Südteil der ursprünglichen madjarischen Einnahme wurde die dünnere nachgroßmährische Besiedlung offenbar bis Ende des 10. Jh. s allmählich absorbiert. Die Grabstätten weiter nach Norden informieren über eine friedliche Koexistenz der beiden Ethnien auf dem Prinzip nachbarlicher bis verwandtschaftlicher Beziehungen. Solcher Zustand überdauerte offenbar bis ins 11. Jh. hinein. Es fehlen nämlich archäologische Belege, die die Wandlungen in der ethnischen Zusammensetzung der hier angesiedelten Bevölkerung beweisen könnten.

Die Besiedlungsveränderungen im 10.–11. Jh. in der Ostslowakei haben, mit Nachdruck auf den ethnischen Faktor, ihre Spezifika. Die erste Welle des militanten Elementes der mittleren Schichten der madjarischen Gesellschaft ließ sich an der Wende des 9. und 10. Jh. s in Medzi-bodroží nieder. Das Durchdringen von Gruppen des gemeinschaftlichen Volkes verspätete sich um ca. 100 Jahre. Die geringere Mitgliederzahl dieser Gruppen und das kleinere Einnahmegebiet hatten zur Folge, daß die Wandlungen der ethnischen Struktur der Bevölkerung sich langsamer vollzogen als in der Westslowakei.

Die gebirglichen Gebiete der nördlichen Regionen der West-, Mittel- und Ostslowakei blieben im 10. Jh. außerhalb des Rahmens der ursprünglichen madjarischen Einnahme. Auch die stufenweise Eingliederung des Gebietes in den ungarischen Staat stellte keinen jähen Umbruch dar. Im Laufe des 10. und 11. Jh. s wurden hier auf dem meisten Gebiet keine Bedingungen zur ethnischen Verwandlung der Bewohner geschaffen.

Abbildungen:

- Abb. 1. Grabstätten der Arbeitsgruppe: 1 – Bešeňov; 2 – Bučany; 3 – Cífer-Pác; 4 – Čakajovice; 5 – Hurbanovo; 6 – Lipová-Ondrochov; 7 – Michal nad Žitavou; 8 – Mužla-Čenkov; 9 – Nitra; 10 – Nitra-Horné Krškany; 11 – Nové Zámky; 12 – Smolenice; 13 – Šaľa; 14 – Šurany-Úľany nad Žitavou.
- Abb. 2. Das Gebiet des südlichen Nitratalandes: 1 – Grabstätte 9. Jh.; 2 – Grabstätte 10. Jh.; 3 – Grabstätte 11.–12. Jh.; 4 – Kirchenfriedhof; 5 – Siedlung 9.–11. Jh.; 6 – Grabstätte 9.–10. Jh.; 7 – Grabstätte 9.–11. Jh.
- Abb. 3. Milanovce, Bezirk Nové Zámky. Forschungsareal eines römischen Baues. Gegenstände aus dem Begräbnisinventar.
- Abb. 4. Milanovce, Bezirk Nové Zámky. Lage Kelemenka. Gegenstände aus dem Begräbnisinventar.
- Abb. 5. Maňa, Bezirk Nové Zámky. Gegenstände aus dem Begräbnisinventar.
- Abb. 6. Bodza-Holiare, Bezirk Komárno. Gegenstände aus dem Begräbnisinventar.

